Boekbesprekingen

Culturele waarden en communicatie in internationaal perspectief

Marie Thérèse Claes & Marinel Gerritsen (2002)
Bussum: Coutinho

ISBN 90 6283 304 7; 276 BLZ.; € 24,50

Dit boek, heel toepasselijk geschreven door een Vlaamse en een Nederlandse auteur, gaat in op cultuurverschillen tussen Nederland en Vlaanderen, en plaatst die verschillen en hun gevolgen voor communicatie tussen mensen in een breder perspectief. Hierbij beperken de auteurs zich niet enkel tot westerse culturen en tot verbale communicatie: ook non-verbale communicatie en Arabische, Aziatische en Afrikaanse culturen, zij het in beduidend mindere mate, komen aan bod. Het resultaat is een vlot geschreven en verzorgd leerboek, rijk voorzien van verduidelijkende schema's, inzichtelijke grafieken en tabellen, dat ook omwille van de talrijke oefeningen en opdrachten zeer goed bruikbaar is in studentactiverend onderwijs. De auteurs getuigen van veel pedagogisch inzicht: de leerinhoud is goed gedoseerd en bestaat afwisselend uit theorieën, geïllustreerd door voorbeelden en toepassingen. De leergierige lezer of ijverige docent die de sleutels voor de opgaven van de oefeningen wil nalezen op het webadres van de uitgever, moet het echter voorlopig nog stellen met webadressen en links van voor interculturele communicatie relevante tijdschriften, congressen, en dergelijke.

Uitgangspunt in het boek is onder meer Geert Hofstedes vaststelling dat hij nooit grotere cultuurverschillen is tegengekomen tussen aanpalende regio's die bovendien een gemeenschappelijke taal hebben, dan tussen Nederland en Vlaanderen. Het boek illustreert deze verschillen dan ook uitbundig op tal van vlakken, waaronder de mate van context nodig voor communicatie, de oriëntatie qua ruimte en tijd, de interactie van mens tot mens en de drijfveren achter het menselijke handelen. Met die verschillen vers in het geheugen lijkt mij de inschatting van de auteurs (p. 22) als zou de Vlaamse cultuur veel dichter staan bij de Franse, niet onproblematisch. Denken we maar aan de uitdrukking 'leven als God in Frankrijk' waarmee de doorgaans hardwerkende Vlaming de Franse levensstijl associeert met onbezorgdheid, ja zelfs een tikkeltje onbezonnenheid. Verder is er het belang van het uiterlijk en mode, hoog op de prioriteitenlijst van de Fransen, maar een beduidend minder in het oog springend kenmerk voor de Vlamingen (zelfs nu Antwerpen steeds vaker het Milaan van het noorden wordt genoemd). Ook de afbakening van het privé-territorium van de cocoonende Vlaming staat in schril contrast met de meer uithuizige Franse levensstijl: het meer in groepsverband in cafés televisiekijken is slechts één illustratie van die – om het met een term van Hofstede te verwoorden – toch meer collectivistische inslag eigen aan de Franse stijl. Uiteraard moet hier rekening gehouden worden met regionale verschillen: het leven van een inwoner uit de Elzas of uit Rijssel (Lille) zal wellicht meer gelijkenissen vertonen met dat van de Vlaming dan van een Fransman die in de streek van Bordeaux of Perpignan woont.

Meer aandacht voor regionale verschillen brengt ons bij een heikel punt: de indeling van cultuurgemeenschappen enkel op basis van surveymateriaal – dat bovendien verzameld is op de werk-

vloer – in dichotome categorieën en homogene continua à la Hofstede, waarbij nauwelijks nuances worden aangebracht, is storend. De auteurs staan mijns inziens te kritiekloos ten aanzien van Hofstedes onderzoek uit de jaren 1960, 1970 en 1980, doen slechts in zeer beperkte mate zelf herhaalonderzoek en brengen hierin geen nuances of verbeteringen aan. Bij het fenomeen dat bijvoorbeeld alle westerse cultuurgemeenschappen multiculturele samenlevingen geworden zijn en dat hierdoor onderlinge beïnvloeding tussen de verschillende culturen plaatsvindt, wordt evenmin stilgestaan. Twee- of drietalige landen waarbij de verschillende taalgemeenschappen zich richten op de grote buur waarmee ze dezelfde taal delen – denken we maar aan de Duitstaligen in België of de Italiaanse gemeenschap in Zwitserland – worden in dergelijk 'grofmazig' categoriserend onderzoek uiterst problematisch. Verbeteringen en nuanceringen dienen mijns inziens gezocht te worden in de multimethodische aanpak: naast surveys dient etnografisch onderzoek uitgevoerd te worden op basis van allerhande relevante 'teksten', waaronder zowel uitingen van cultuur met een grote 'C' als cultuuruitingen in de antropologische zin, zoals mediateksten en meningen van het publiek hierover. Een mooi onderzoeksvoorbeeld zou de Big Brotherformule kunnen zijn en de receptie ervan in de verschillende cultuurgemeenschappen. De bij wijlen verhitte debatten in de verschillende landen rond inbreuken op de privacy en de daarmee samenhangende perceptie van normen en waarden, zouden een mooie casestudy zijn ter aanvulling van de binaire indelingen die in het boek worden gepresenteerd.

Dat beide auteurs meer affiniteit hebben met cultuur dan met communicatie blijkt uit hun keuze en interpretatie van het transmissiemodel van Claude Shannon en Warren Weaver uit 1949 (p. 28). Dat het model oorspronkelijk een zuiver op technologie gericht model was dat informatietransmissie ziet als eenwegsverkeer (enkel van de zender naar de ontvanger) en zich verder niet uitlaat over de receptie van de betekenis van de boodschap, gaat aan de auteurs voorbij. Zij interpreteren het model ten onrechte als een heus tweewegscommunicatiemodel waarbij zorg dient gedragen te worden voor de gelijkgestemde overdracht van een betekenisvolle boodschap. De auteurs hadden er in het licht van hun interpretatie veel beter aan gedaan Maletzkes model te kiezen als uitgangspunt. Hoewel ietwat verouderd (uit 1963) blijft dit model toch één van de meest waardevolle algemene communicatiemodellen dat veel meer perspectieven biedt voor recentere interpretatieve modellen met centrale aandacht voor de betekenisverleners (de codeurs en de decodeurs) aan de boodschap. De overgang van Shannon en Weaver naar het onnodig complexe en vrij onbekende meerlagige model van Targowski en Bowman (1988) is zonder meer één van de minst geslaagde passages van het boek (pp. 34-40).

Hoofdstuk 2 rond basiswaarden van culturen (bijvoorbeeld feminiene versus masculiene culturen; veel versus weinig machtsafstand; individualistisch versus collectivistisch) is leerzaam, maar voegt weinig toe aan Hofstedes binaire aanpak. De voorbeelden en oefeningen zijn wel leuke aanvullingen en bieden ruimschoots debatstof tijdens de colleges. Nu weet ik als Vlaamse die al enkele jaren in Nederland werkt ook waaraan wrijvingen met Nederlandse collega's, studenten en vrienden met betrekking tot tijd te wijten zijn. Ik als 'polychrone' Vlaamse die punctualiteit als betrekkelijk ziet en altijd dingen en mensen wil 'combineren', die tijd liefst als hernieuwbaar hanteert, kom geregeld in botsing met het 'monochrone' Nederland, waar geen academisch kwartiertje geldt, waar pauzes tijdens colleges dienen gerespecteerd te worden en afspraken op tijd dienen te worden nagekomen.

Hoofdstuk 3 verruimt het blikveld van de verbale communicatie, veruit de meest genuanceerde vorm van communicatie, naar de afspraken die gelden rond vormen van non-verbale vocale en non-vocale communicatie en die zowel cultureel als regionaal bepaald zijn: zo is de kinnenwip in Noord-Italië een uiting van ongeïnteresseerdheid, terwijl het in Zuid-Italië in die betekenis betrekkelijk zeldzaam is en veelal duidt op een ontkenning (zie p. 119).

In hoofdstuk 4 worden de overeenkomsten en verschillen in waarden tussen Nederland en Vlaanderen in detail uiteengezet. Als lezers hadden de auteurs bij het schrijven van dit hoofdstuk voornamelijk allochtonen, buitenlandse studenten in Vlaanderen en Nederland, en stu-

denten en docenten Nederlands in het buitenland voor ogen. Marinel Gerritsen heeft ter actualisering van Hofstedes onderzoek een heel beperkt herhaalonderzoekje op basis van surveys onder 106 Vlaamse en 94 Nederlandse werknemers in de ICT-sector (!) opgezet. Vreemd genoeg zien de auteurs zelf geen enkel probleem met de toch wel uiterst gelimiteerde verklaringsbasis die hun onderzoek biedt. De oefeningen en voorbeelden zijn uit het leven gegrepen: een Nederlandse student in Leuven die om zijn Erasmuspasje te bemachtigen moet optornen tegen een bureaucratische molen geldt als illustratie van de grote machtsafstand in België, en ook het historische voorbeeld van Koning Willem I die in 1815 in Brussel zijn Blijde Intrede deed en de Brusselaars choqueerde omdat ditmaal geen chique bal werd georganiseerd, maar een borreltje waar zuinig aan een glaasje werd genipt (!), is zeer verhelderend.

Hoofdstuk 5 positioneert Nederland en Vlaanderen binnen de verschillende Europese culturen. De Germaanse, Angelsaksische, Noordse, Romaanse en Slavische culturen worden geplaatst op de volgende dimensies: mate van context nodig in communicatie, relatie van mens tot mens, drijfveer van het menselijk handelen, ruimteoriëntatie (privé-territorium versus publieke domein) en tijdsperceptie. Nederland en Vlaanderen zijn ergens tussen de 'kouwe puriteinen' en de 'warmbloedige roomsen' te situeren. Al gauw blijkt uit de voorbeelden overduidelijk dat de 'monochrone, specifiek qua tijd en ruimte georiënteerde' Nederlander zich beter thuis voelt bij de eerste en de 'polychrone, diffuus qua tijd en ruimte georiënteerde' Vlaming bij de laatste groep. Het voorbeeld (p. 209) van de verbaasd toekijkende Nederlander in Rome – waar op een terras een Italiaanse man met z'n vrouw zit te eten, zijn telefoon gaat en de hare ook, beiden nemen op en beginnen geanimeerd met de opbeller te spreken; ondertussen scheppen ze eten op, eten, voeren en zoenen elkaar – spreekt boekdelen. Ook het (zelfs voor een Vlaming) onwaarschijnlijke verhaal van honderden Noord-Italiaanse artsen die jarenlang zwaar hebben verdiend aan al lang overleden spookpatiënten en van spookziekenhuizen die nooit één patiënt hebben ontvangen, maar met overheidssubsidies werden gebouwd, doet mij enigszins denken aan de Belgische artsen die prestaties aanrekenen waarvoor hun, weliswaar nog levende, patiënten hogere terugbetalingen kunnen krijgen en die zodoende meewerken aan de uitholling van de ziektefondsen. De in een andere oefening (p. 210) aangereikte verklaring van dit fenomeen aan de hand van de 'civil society' die wantrouwend en los van de staatsstructuur opereert in zowel België als Italië, lijkt mij zeer aannemelijk.

In hoofdstuk 6 vergelijken de auteurs Nederland en Vlaanderen met de Afrikaanse, Arabische en Aziatische culturen. De hooguit twintig pagina's die hiervoor worden uitgetrokken doen terecht vermoeden dat hier weinig ruimte is voor nuance. Zo worden de Afrikaanse culturen vrij homogeen afgeschilderd, gekenmerkt door collectivisme, een hoge machtsafstand, gemengde onzekerheidsvermijding, een kortetermijnoriëntatie en gematigde femininiteit. Empirisch onderzoek is al evenzeer schaars. Het volgende voorbeeld over de positie van de Maleisische vrouw wil ik de lezer niet onthouden: mooie vrouwen mogen niet meer gerekruteerd worden voor publieke functies, zo heeft de islamitische regering van de deelstaat Kelantan beslist. Zij vinden immers toch altijd een man, en de overheid geeft liever werk aan vrouwen die dat 'geluk' niet hebben. 'Kun je dit vergelijken met België en Nederland?', vragen de auteurs bij wijze van oefening. Stof genoeg, lijkt me, voor een geanimeerd college.

De auteurs sluiten hun boek af met een zevende hoofdstuk over hoe om te gaan met cultuurverschillen. Hoe het best de aangereikte verschillen toe te passen en in de praktijk om te zetten, wordt in amper acht pagina's uiteengezet. Verder dan 'wees je zelf en respecteer andere cultuuruitingen' komen de auteurs niet. 'When in Rome do as the Romans do' blijkt in elk geval niet het navolgen waard, zoveel is duidelijk. De korte passage over de cultuurschok, uitgedrukt in de W-curve of de acculturatiecurve (bestaande uit opeenvolgende fases van euforie, schok, acculturatie, evenwicht; vgl. Oomkes, 2000) is interessant. Nog interessanter ware het geweest indien ook de cultuurschok was besproken die immigranten ervaren wanneer zij zich voor lange of onbepaalde duur ergens willen vestigen. Onze samenleving is immers multicultureel en precies daarom zijn de handvatten in het laatste hoofdstuk

zo bedroevend ontoereikend. Het boek kent een abrupt einde zonder afsluitende conclusie of reflecterende epiloog over bijvoorbeeld hoe inter- of crosscultureel onderzoek nu verder creatief en multimethodisch kan worden opgezet. Kortom, dit boek is een goed ogend leerboek dat bol staat van de verhelderende voorbeelden en oefeningen, maar dat een bredere theoretische en methodische basis mist die de aanpak van Hofstede en Trompenaars overstijgt en zodoende ook weer heel inspirerend werkt voor de lezer die het anders wil.

Leen d'Haenens
Communicatiewetenschap
Katholieke Universiteit Nijmegen

Medische publiekscommunicatie: Een panorama

Frans J. Meijman en Frans Meulenberg (redactie, 2002)
Houten/Mechelen: Bohn Stafleu Van Loghum

ISBN 90 313 3758 7; 343 BLZ.; € 52,50

De redacteuren van het boek *Medische publiekscommunicatie: Een panorama* zijn respectievelijk hoogleraar biomedische wetenschapsvoorlichting en -journalistiek en van de geschiedenis daarvan, gecombineerd met huisarts (Meijman) en wetenschapsjournalist (Meulenberg). In het zeer korte voorwoord geven de redacteuren aan wat ze met het boek willen bereiken: 'een bijdrage leveren aan het publieke debat over de medische zaak'. Daarbij hopen ze dat het boek een opmaat is voor een nieuw elan binnen de medische journalistiek en biomedische wetenschapsvoorlichting. Het boek is bedoeld voor twee groepen lezers: auteurs en andere beroepsbeoefenaars die betrokken zijn bij het populariseren van biologische en medische wetenschappelijke kennis en inzichten, en studenten en cursisten op het terrein van de (biomedische) wetenschapsvoorlichting en -journalistiek, gezondheidswetenschappen en gezondheidsvoorlichting. De lezers worden met nadruk uitgenodigd over de inhoud van het boek met elkaar en met de auteurs in discussie te gaan. Want, zo schrijven de redacteuren in het voorwoord:

> '(...) het onderwerp en de opzet van het boek brengen namelijk met zich mee dat het laatste woord over medische publiekscommunicatie nog niet is geschreven. Niet voor niets is de ondertitel van het boek: een panorama. Een panorama is weids, afwisselend, vol contrast en reliëf, maar kent ook dode hoeken en blinde vlekken. Een panorama ligt gelukkig nooit vast.'

Medische publiekscommunicatie bestaat uit 24 hoofdstukken die door steeds wisselende auteurs geschreven zijn. In de hoofdstukken worden allerlei aspecten van communicatie, voorlichting en journalistiek over wetenschap, biomedische of medische informatie besproken. De hoofdstukken zijn gelardeerd met uitgelichte, overigens niet altijd kloppende, regels tekst met een verkorte samenvatting of een geciteerde zin uit het betreffende hoofdstuk. De auteurs hebben een verschillende achtergrond en naamsbekendheid. Wetenschappers, verschillende (wetenschaps)journalisten – waaronder Martin Enserink die voor het toonaangevende *Science* verslaggever is – maar ook twee huisartsen, een marketingmanager, een reclameman en een televisieproducer – Jan Vink, die aan de wieg stond van het programma *Het Klokhuis* – hebben meegeschreven. Het is aardig om bijdragen van zoveel verschillende auteurs te lezen en hun meningen over allerlei deelonderwerpen te weten te komen. De ondertitel doet hiermee zijn naam eer aan: het is een panorama dat de medische publiekscommunicatie vanuit diverse invalshoeken op verschillende manieren laat zien.

Toch blijft er na het lezen van het boek wel een groot vraagteken hangen. Wat wordt er nu precies bedoeld met medische publiekscommunicatie en geeft de informatie die in het boek staat je als student – een van de doelgroepen – ook het idee dat je meer inzicht hebt in dit specifieke onderwerp? Of is het een boek dat je als beroepsbeoefenaar van publiekscommunicatie erbij

pakt om iets na te kijken? Dat valt tegen. De structuur van *Medische publiekscommunicatie* is bijvoorbeeld niet zo opgezet dat het onderwerp systematisch van verschillende invalshoeken bekeken wordt. Het boek biedt je daardoor geen opbouwende kennis van de medische publiekscommunicatie. Integendeel: opeenvolgende hoofdstukken lijken soms niets met elkaar te maken te hebben of juist andersom, hoofdstukken die min of meer op elkaar aansluiten staan niet bij elkaar in de buurt. Zo staat het hoofdstuk van A. van Ammelrooy (hoofdstuk 16), waarin als het ware wordt gepleit voor meer onderzoeksjournalistiek, niet in de buurt van het hoofdstuk van onderzoeksjournalist Joop Bouma (hoofdstuk 21), die de werkwijze van de onderzoeksjournalist beschrijft met aan het slot 18 vuistregels.
De vraag rijst of een duidelijker structuur mogelijk zou zijn geweest. Een korte inventarisatie laat zien dat ongeveer de helft van de hoofdstukken betrekking heeft op wetenschapsjournalistiek of onderzoeksjournalistiek. Deze hoofdstukken staan nu nog verdeeld over het hele boek, maar zouden bij elkaar kunnen worden geplaatst. De overige hoofdstukken lijken minder goed bij elkaar te passen. In een aantal hoofdstukken behandelen de auteurs aspecten die met het publiek te maken hebben, maar er zijn ook hoofdstukken die, hoewel goed geschreven, heel andere onderwerpen behandelen. Zo gaat Wilbert Spooren (hoofdstuk 5) in op de inhoud, vorm en begrijpelijkheid van gebruiksteksten, behandelt Arend Jan Waarlo (hoofdstuk 7) een didactische kijk op biomedische kennis en analyseert José van Dijck in hoofdstuk 10 het reality-effect in de medische televisiedrama's *ER* en *Holby City*. Geschreven tekst, didactiek en tv-drama, te divers dus om als lezer een rode draad te kunnen ontdekken. Het boek zou aan kracht hebben gewonnen als er meer lijn in de verschillende hoofdstukken zou zijn aangebracht.

Een ander punt betreft de stijl waarin de hoofdstukken zijn geschreven. Sommige hoofdstukken hebben de stijl van een wetenschappelijk artikel, geschreven met een flink aantal literatuurverwijzingen, andere hoofdstukken hebben duidelijk vorm gekregen vanuit de eigen, persoonlijke ervaringen met het onderwerp en de schrijfstijl is hieraan aangepast. Met andere woorden: de ene keer is het een artikel dat aan wetenschappelijke eisen voldoet, de andere keer is het een hoofdstuk dat vanuit de eigen visie is geschreven zonder referenties te gebruiken. Gebruik je het boek om je eens te laten informeren over de medische publiekscommunicatie, dan is dat prima. Wil je het boek vaker gebruiken en je met het lezen van het boek verder verdiepen in de medische publiekscommunicatie, dan is het boek minder goed bruikbaar.

De auteurs van *Medische publiekscommunicatie: Een panorama* bespreken vanuit hun zeer verschillende disciplines de zaak van medische publiekscommunicatie. Dat levert een divers beeld op. Een nadeel is echter dat het begrip medische publiekscommunicatie nog niet is ontwikkeld. Daardoor schrijven de auteurs noodzakelijk vooral vanuit hun eigen visie en ervaringen met daaraan gekoppeld een eigen, vaak impliciet gehouden, definitie van het begrip publiekscommunicatie. Het maakt dat je als lezer niet altijd over dezelfde publiekscommunicatie leest. En niet alle auteurs geven aan welke opvatting zij over medische publiekscommunicatie hanteren. Soms verwarrend omdat je je in het vorige hoofdstuk net hebt ingesteld op een bepaalde hantering van het begrip. Een scherpere focus op het onderwerp, waarbij minder ver uit elkaar liggende deelonderwerpen aan bod komen, gecombineerd met een inleidend hoofdstuk met daarin de opbouw van het boek en het hoe en waarom van de hoofdstukken met een kort theoretisch kader, geeft de lezer, wat mij betreft, een beter verhaal. Dan wordt het interessant om het boek er eens op na te slaan. Een bijkomend voordeel is dat de overgebleven onderwerpen genoeg stof voor een tweede boek opleveren.
Al met al is *Medische publiekscommunicatie: Een panorama* naar mijn mening nog niet de gewenste opmaat tot een nieuw elan omdat er – om met de woorden van de redacteuren zelf te spreken - nog dode hoeken en blinde vlekken inzitten. Het boek is wél een panorama vol contrast en reliëf en levert genoeg stof op voor discussie.

Anne Dijkstra
Toegepaste Communicatiewetenschap
Universiteit Twente

The Information Society: An Introduction

Armand Mattelart (2003)
Londen/Thousand Oaks/New Delhi: Sage

ISBN 0 7619 4948 8 (PAPERBACK); 182 BLZ.; € 24,50

De leukste boeken in mijn studie kwamen uit de 'kritische hoek'. Verschijnselen als reclame, crisiscommunicatie en regionale ongelijkheid in de internationale informatievoorziening werden door een marxistische bril bekeken en van kritisch commentaar voorzien. Docenten zeiden er altijd voor de zekerheid bij dat het er hun alleen om ging, vanzelfsprekende noties over massacommunicatie eens tegen het licht te houden. Het was niet hun bedoeling de twee decennia eerder door sommigen onder hen gestichte marxistische universiteit nieuw leven in te blazen.
Ik herinner me vooral het boekje *Das Gefühl von Freiheit und Abenteuer* uit de toen nog net bestaande Duitse Democratische Republiek. Daarin werd de kapitalistische marketingcommunicatie door de mangel der marxistische cultuurkritiek gehaald. Het was kostelijk leesvoer vol termen als 'dominante Ideologie', 'Entfremdung' en (mijn favoriet) 'entlarven'. De auteur deed zijn best om de kapitalistische ideologie door te prikken en de lezer te laten doorzien hoe het 'werkelijk' zat. Desondanks werd niet duidelijk waarom de 'kritische' versie van de werkelijkheid dan wel de enig juiste was. Die pretentie had de kritische sociale wetenschap duidelijk wel, getuige de semantiek van het doorprikken en het ontmaskeren, alsof achter de sluiers en maskers zich de ware lezing van de samenleving schuilhield. Wie genoemde pretentie met een korreltje zout nam en de 'werkelijke lezing' als een van mogelijke alternatieve omconstrueerde, kon van de kritische theorie niettemin het een en ander leren.
Deze gedachte bekroop me weer bij het lezen van *The Information Society, An Introduction*, een recentelijk door Sage uitgegeven vertaling van *Histoire de la Société de l'Information* (2001) van Armand Mattelart. De auteur, hoogleraar informatie- en communicatiewetenschappen aan de Université de Paris-VIII, is iemand die zijn sporen in de literatuur over internationale communicatie- en informatiestromen heeft nagelaten. In recente jaren heeft hij zich gestort op het schrijven van inleidingen in het vak, getuige de titels die *amazon.fr* na het ingeven van zijn naam ophoest.

The Information Society beoogt een kritische inleiding te zijn in het denken over de moderne samenleving als een informatiesamenleving. Mattelarts diagnose luidt dat deze notie vergezeld gaat van bepaalde opvattingen die richting geven aan het handelen van actoren in het veld. De informatiesamenleving ontwikkelt zich daarmee in een richting die wel aantrekkelijk is voor multinationale ondernemingen en misschien ook voor (trans)nationale overheden, maar niet of veel minder voor Jan met de pet op het internet. Mede door de snelle verspreiding van het internet, is het geloof in de wonderen die de informatietechnologie kan verrichten, wijdverbreid. Maar 'the stakes of the new digital universe', zo waarschuwt de auteur, 'are too multiform and interdisciplinary to be left to technological determinism alone' (p. 3). Het terugtraceren van het ontstaan van de informatiesamenleving tot in de zestiende eeuw, ofwel de 'archeologie van het informatietijdperk', geeft een indruk van die veelvormigheid.

De informatietechnologie van vandaag vindt haar oorsprong in de ontwikkeling van de computer en van telecommunicatie. Die zijn op hun beurt ontstaan vanuit in een zeker tijdperk bestaande ideeën over vooruitgang. De oorsprong van computers en digitale informatieoverdracht ligt volgens Mattelart in wat hij de 'getallencultus' noemt, die in de zestiende en zeventiende eeuw ontstaat (hoofdstuk 1). De wiskunde, onder inbegrip van waarschijnlijkheidsrekening en statistiek, werd mede door het werk van filosofen als Bacon en Leibniz meer en meer gezien als de rationele basis voor het denken en handelen. Door het ontwikkelen van een standaardtaal, gebaseerd op wiskundig redeneren, zouden de volkeren nader tot elkaar komen. Het was de algemeengeldigheid van de wiskundige logica die deze gedachte inspireerde.
De industriële revolutie (hoofdstuk 2) paarde technologie aan vormen van sociale organisatie.

Arbeidsdeling en 'scientific management' waren hiervan het gevolg. De 'positieve' natuurwetenschap werd wederom van stal gehaald als rationele basis voor inrichting van de samenleving, en opnieuw riep dit weerstand op. Dat laatste weerhield ene Charles Babbage er in de eerste helft van de negentiende eeuw niet van de arbeidsdeling te zien als een model voor cognitieve processen die zich in het menselijk brein afspelen. Hij legde de grondslag voor het ontstaan van de computer een eeuw later (hoofdstuk 3). De Tweede Wereldoorlog zou daarin een hoofdrol vervullen. Het werk van de Engelse wiskundige Alan Turing aan de vooravond van die oorlog, viel in vruchtbare bodem. Het kraken van de code van vijandige correspondentie en de ontwikkeling van de atoombom waren gebaat bij sterke calculatoren. Het militaire programma ging na de oorlog zoals bekend verder. Daarnaast riepen ook vreedzame toepassingen om wiskundige (Shannon) en economische kennis (Machlup, Porat).
Vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw zagen nieuwe 'post'-maatschappijdiagnoses het licht (hoofdstuk 4). De samenleving zou op weg zijn postindustrieel, postideologisch, postmodern en uiteindelijk ook postnationaal te worden. In deze voorspellingen kreeg de technologische ontwikkeling opnieuw een omstreden, centrale plek toebedeeld. Mattelart citeert Zbigniew Brzezinski, een latere adviseur van de Amerikaanse regering, die in 1970 repte van de 'technetronic society', zijnde 'a society that is shaped culturally, psychologically and economically by the impact of technology and electronics, particularly in the area of computers and communications' (pp. 91-92). Dat dit een wereldsamenleving zou zijn, stond voor hem buiten kijf, en hij kreeg al snel gelijk. Multinationale ondernemingen en non-gouvernementele organisaties ondergroeven in de jaren zeventig het bestaande systeem van internationale relaties.

Op dit punt in de geschiedenis aanbeland, begint de materiële infrastructuur die de informatiesamenleving uiteindelijk mogelijk maakt, in hoog tempo de samenleving te doordringen. De vraag hoe regeringen met dit gegeven in hun beleid zijn omgesprongen, is thema van het vijfde hoofdstuk. Hier is Mattelart op vertrouwd terrein. De door de Koude Oorlog getekende discussies in de UNESCO over de 'free flow of information' en het westerse 'cultuurimperialisme' komen voorbij. Vervolgens is er aandacht voor de liberalisering van de telecommarkt en het EU-beleid dat erop is gericht cultuur van het spel der economische krachten uit te zonderen.
In het zesde en laatste hoofdstuk wordt uit de doeken gedaan welke diplomatieke, militaire, economische en juridische consequenties het dominante neoliberale model van de informatiesamenleving heeft. Hier kiest Mattelart ondubbelzinnig partij voor degenen die de globalisering van kritische kanttekeningen voorzien, al dan niet door te protesteren bij WTO- en G8-conferenties. Hij schrikt daarbij niet terug voor pittige teksten als 'when the potential to computerise society is reached under the economic model of unbridled globalisation, development gaps turn into apartheid' (p. 149).
In een korte epiloog maakt Mattelart dan zijn definitieve punt: het 'techno-mercantilistische determinisme' (het militair-industrieel-economisch complex in een nieuw jasje?) schotelt de aardbewoners de zoveelste moderniseringsversie voor, die dit keer in het teken staat van snelheid. Snelheid is vooruitgang, zo luidt het vanzelfsprekende argument. Het langzame proces van culturele verandering komt daardoor onder druk te staan en wordt zelfs niet meer als zodanig waargenomen:

> '(...) the dictatorship of the short term certifies as genuinely new, and therefore revolutionary, changes that in fact testify to structural developments and processes that have been under way for a very long time' (p. 161)

The Information Society: An Introduction slaagt erin de structurele ontwikkelingen en processen uit bovenstaand citaat bloot te leggen. Mattelarts cultuurgeschiedschrijving laat zien dat de term 'informatiesamenleving', hoewel pas echt in gebruik geraakt met de doorbraak van het internet als huiskamermedium, niet slechts verwijst naar een maatschappelijke ontwikkelingsfase aan het begin van het derde millennium. Er valt van het exposé dus veel te leren. Wel wordt enige zelfredzaamheid verlangd bij het door de alinea's en hoofdstukken vlechten van de vaak ontbrekende rode draad. Hier heeft de auteur een kans laten liggen er een echt studieboek van te maken. Een ander obstakel vormt de uit de kriti-

sche theorie bekende betweterige en soms beschuldigende toon. Om het betoog op waarde te kunnen schatten, dient die grondig te worden *entlarvt*.

Frank Huysmans
Tijd, Media en Cultuur
Sociaal en Cultureel Planbureau